

Ю.А. Чаплинська

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.922

САМОУПРАВСТВО В КУ_пАП ТА КК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Розкрито особливості розмежування самоуправства як адміністративно караного делікту від самоуправства як злочину.

Ключові слова: самоуправство, кваліфікація, порушення, державний службовець, посадова особа.

Раскрываются особенности разграничения самоуправства как административно наказуемого деликта от самоуправства как преступления.

Ключевые слова: самоуправство, квалификация, нарушение, государственный служащий, должностное лицо.

The features of differentiating of arbitrariness are exposed in the article as administratively punishable delicti from a crime.

Keywords: arbitrariness, qualification, violation, civil servant, public servant.

Постановка проблеми. Необхідною умовою успішної боротьби з правопорушеннями, умовою обґрунтованого застосування заходів примусу є правильна кваліфікація скоєних правопорушень. Дуже часто буває важко встановити у кожному конкретному випадку, має місце злочин чи адміністративне правопорушення. Правоохоронні органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю та іншими видами порушень правопорядку, зобов'язані завжди точно, у зв'язку з характером правопорушення і вимогами закону кваліфікувати дії винної особи [1, с. 44].

І в кримінальному, і в адміністративному законодавстві передбачено цілу низку правопорушень, склади яких схожі між собою і розрізняються тільки деякими ознаками, що прямо вказані у законі. Кваліфікація таких правопорушень, як і будь-яка інша діяльність правоохоронних органів та суду, вимагає певних умов та передумов. Для того щоб правильно кваліфікувати скоєне діяння, необхідна не тільки норма закону, яка закріплює кваліфікуючі ознаки, але і правильне її застосування [2, с. 56].

Серед порушень, що завдають шкоди правам фізичних та юридичних осіб, певне місце посідає й адміністративно каране самоуправство. Статистичні дані свідчать, що в період з 2005 по 2011 рр. кількість зареєстрованих фактів самоуправства виросла майже у 3,5 рази (з 2547 до 8730).

Незважаючи на удосконалення механізмів адміністративно-

правового захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, зупинити таку негативну динаміку щодо самоуправства, за яке передбачено адміністративну відповідальність, не вдалося. Так, у чинному КУпАП міститься понад 20 складів проступків, об'єктивну сторону яких складають самоуправні (самовільні) дії, а в проекті Кодексу про адміністративні проступки їх налічується понад 30 [3].

Більше того, в умовах можливої декриміналізації злочинного самоуправства (ст. 376 КК України) кількість таких проступків може суттєво збільшитися.

Вказані обставини зумовлюють актуальність даної публікації, що полягає у нагальній необхідності впорядкувати та удосконалити практику застосування адміністративно-деліктного та кримінального законодавства щодо самоуправства.

Метою цієї праці є характеристика норм КУпАП та КК, які визначають відповідальність за самоуправство, та формулювання основних підходів щодо розмежування відповідних правопорушень.

Відповідно до поставленої мети передбачається вирішити такі завдання: 1) проаналізувати норми КК та КУпАП, що визначають зміст самоуправства; 2) визначити спільні ознаки та відмінності між даними правопорушеннями; 3) запропонувати підходи, які дозволяють розмежовувати адміністративно та кримінально каране самоуправство.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням адміністративної відповідальності присвячені праці таких науковців-адміністративістів: О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Т.О. Коломoeць, Є.В. Курінний, Д.М. Лук'янець, які висловлюють свою точку зору за результатами досліджень особливостей адміністративної відповідальності.

Слід зазначити, що останніми роками проблема самоуправства недостатньо досліджується вітчизняними правознавцями. Багато наукових статей присвячені лише окремим складовим даного правопорушення та суміжним його складам (праці В. Бортника, А. Скуратівського). Проте окремого дослідження щодо адміністративної відповідальності за самоуправство в Україні не проводилося.

Слід окремо відзначити напрацювання зарубіжних вчених, зокрема російських: Г.Ф. Поленов, П.А. Скобліков, С.К. Борисенко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальне вчення про склад адміністративного делікту під час здійснення юрисдикційної діяльності дозволяє встановити наявність у діях (бездіяльності) особи складу делікту і дати йому офіційну кваліфікацію із застосуванням санкції адміністративно-правової норми [4].

Різний ступінь суспільної небезпеки, спричиненої одним і тим самим суспільним відносинам адміністративними проступками та злочинами, можна проілюструвати порівнянням самоуправства за ст. 186 КУпАП та самоуправства за ст. 356 КК України. Об'єктом протиправних зазіхань цих правопорушень є суспільні відносини у сфері

державного управління. Проте при скоєнні кримінально караного самоуправства спостерігається більша дезорганізація суспільних відносин, ніж при адміністративно караному самоуправстві, оскільки в першому разі своїми діями правопорушник заподіює значної шкоди правоохоронюваним інтересам; в той час як при адміністративно караному самоуправстві завдана шкода не є істотною.

Характеризуючи об'єктивну сторону адміністративних правопорушень та злочинів, слід вказати, що як у першому, так і в другому випадках цей елемент їх складу включає в себе сукупність ознак, які характеризують зовнішній прояв протиправного діяння, яке посягає на охоронюваний законом об'єкт, а саме: протиправне діяння (дія чи бездіяльність), його шкідливий результат, причинний зв'язок між діянням та результатом, місце, час, спосіб, засоби та знаряддя скоєння правопорушення [5].

У цілому зазначені ознаки об'єктивної сторони адміністративного проступку та злочину співпадають, але розрізняються за характером та ступенем суспільної небезпеки, що знайшло своє відображення в конкретних складах, визначених у чинному адміністративному та кримінальному законодавстві. Зокрема, на зміну обсягу суспільної небезпеки зазначених правопорушень і, відповідно, на їх кваліфікацію може впливати спосіб протиправної дії: активний чи пасивний.

Адміністративна відповідальність від кримінальної відрізняється колом суб'єктів відповідальності.

Як вже зазначалось раніше, суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства) у стані осудності з досягненням 16-річного віку на момент вчинення правопорушення (в тому числі й неповнолітні особи віком від 16 до 18 років); спеціальні суб'єкти.

До кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), осудні, які вчинили злочин у віці, з якого відповідно до чинного законодавства може наставати кримінальна відповідальність [6]. Крім того, кримінальне законодавство передбачає також відповідальність спеціальних суб'єктів, тобто фізичних осудних осіб, які мають спеціальні ознаки, що стосуються різних властивостей таких осіб (громадянство, посадове становище, виконання професійних чи спеціальних функцій тощо). Наприклад, суб'єктом державної зради (ст. 111 КК України) може бути тільки громадянин України, суб'єктом військових злочинів – тільки військовослужбовець, суб'єктом одержання хабара (ст. 368 КК України) – посадова особа і т.д.

Розглядаючи суб'єктивну сторону адміністративних проступків та злочинів, слід зазначити, що, на відміну від об'єктивної сторони, цей елемент характеризує внутрішню сторону протиправного діяння, тобто внутрішні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта та характеризують його волю, психічне ставлення до скоєного проступку чи злочину та його наслідків. Складовими суб'єктивної сторони є вина (у формах умислу чи необережності), мотив та мета, які однаковою мірою характерні як для адміністративного правопорушення, так і для злочину.

Таким чином, адміністративний проступок відрізняється від злочину за сукупністю усіх фактичних ознак (елементів) протиправного діяння: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом та суб'єктивною стороною.

У той же час адміністративне та кримінальне покарання мають низку спільних рис; зокрема, це стосується видів покарань, способу визначення їх розміру, правил призначення. Відмінності, які існують між ними, зумовлені різницею ступеня суспільної небезпеки, тяжкості адміністративних правопорушень та злочинів.

Санкції за конкретні адміністративні проступки та злочини, сформульовані в КУпАП та інших законах про адміністративну відповідальність та КК, є, за загальним правилом, відносно визначеними з вказівкою виду або видів покарання та меж, в яких вони можуть бути призначені за дане правопорушення [9].

На даному етапі розвитку суспільства вітчизняна правова наука не приділяє достатньої уваги таким проблемам, як відмежування самоуправства-злочину від самоуправства-проступку. Стосовно питання збільшення числа даного правопорушення слід вказати, що існують труднощі у встановленні правильної кваліфікації даних правопорушень, а саме об'єкта та суб'єкта правопорушення. Подолання даних труднощів лежить насамперед у площині забезпечення правильної кваліфікації проаналізованих нами правопорушень за рахунок точного з'ясування змісту складу, відмежування цих правопорушень від схожих до них адміністративних, що посягають на встановлений порядок управління, та кримінальних злочинів, що відрізняються ступенем суспільної небезпеки.

Перш за все треба вказати, що визначення самоуправства в адміністративному праві відрізняється від кримінального визначення самоуправства саме за ступенем вини. Згідно із кримінальним правом, самоуправство – це самовільне, з порушенням встановленого законом порядку здійснення свого дійсного або уявного права, що спричинило істотну шкоду громадянам, державним або суспільним установам. Але ми не можемо впевнено вказати, в чому саме виявляється ступінь вини, яка передбачена законодавцем, коли він дає характеристику кримінальному злочину та адміністративному проступку. Так, згідно із роз'ясненням суду, питання істотності шкоди є питанням факту і потребує вирішення у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи. Як бачимо, це поняття є неточним та розмитим, що дає нам право говорити про черговий пробіл у деліктному праві.

На підставі вищевикладеного слід зазначити, що стан вивчення проблеми самоуправства на сучасному етапі дає нам можливість стверджувати, що існують проблеми невизначеності самого поняття самоуправства, ступеня його суспільної небезпеки, суб'єктів даного проступку та кваліфікуючих ознак.

Актуальність та недостатнє вивчення питання зумовлює завдання, що постають перед сучасним правознавцем, стосовно розширення

поняття самоуправства в адміністративному праві, встановлення чіткого поняття суспільної небезпеки, істотної та неістотної шкоди, уявного права, а головне – способу вчинення даного правопорушення.

Щодо способу здійснення самоуправства в літературі зустрічаються різні міркування. По-перше, стверджується, що він кваліфікуючого значення не має. По-друге, його вираження вбачають у «незаконному перевищенні повноважень, встановлених державою, виражених в здійсненні будь-яких протиправних дій». По-третє – і до цієї позиції схиляється більшість учених, – правопорушення може відбуватися відкрито або таємно, шляхом захоплення, обману, застосування психічного і фізичного примусу. І, нарешті, по-четверте, існує позиція, за якою автори, аналізуючи об'єктивну сторону, взагалі не виділяють спосіб його здійснення [5, с. 46]. Однак нам здається правильним, що визначення способу здійснення даного правопорушення має важливе значення для розкриття змісту його поняття і його відмежування від таких суміжних правопорушень, як, наприклад, хуліганство.

На даному етапі розвитку інституту самоуправства актуальним вбачається виділення в окремий вид самоправності правопорушень, які виникають при розв'язанні майнових суперечок. Практично будь-які майнові суперечки за певних умов можуть призвести до самоуправних дій конфліктуючих сторін і їхніх представників. Доцільно розрізняти два типи самоправності в майнових суперечках: перші мають безпосередньою і головною метою встановлення або збереження фактичного володіння спірним майном, що виражається звичайно в його захопленні і/або утриманні; другі мають безпосередньою і головною метою здійснення тиску на опонента, щоб спонукати його до виконання зобов'язань або до відмовлення від домагань. В останньому випадку об'єктом захоплення може стати не тільки спірне майно, але й будь-яке інше.

При цьому типі самоправності безпосереднім об'єктом можуть виступати не тільки майнові відносини, але і здоров'я, особиста недоторканність громадян і інші права. Таким чином, правові норми про відповідальність за самоправність при вирішенні майнових суперечок відіграють особливу роль.

Необхідно зазначити актуальність включення до складу самоправності кваліфікуючої ознаки. Однак вивчення кримінальних проявів при майнових суперечках підводить до висновку, що цей позитивний крок в умовах, що складаються, є недостатнім, тому що неможливо розмежувати в цілому законослухняних громадян, що в окремих випадках допускають самоуправні дії, і учасників організованих злочинних угруповань, які систематично здійснюють самоуправні дії у своєму кримінальному промислі з «вибивання боргів», насильственному рішенні майнових суперечок.

І в результаті необґрунтовано підвищено відповідальність не пов'язаних із кримінальним середовищем громадян, що зважилися на самоуправні дії (супроводжувані погрозою застосування насильства до боржника) при врегулюванні майнових і інших суперечок «через незнання», будучи упевненими у своїй правоті, або від безвиході, тому що не одер-

жали необхідної допомоги від правоохоронних і судових органів [10]. Однією із причин є нерозширена санкція за самоправність як провину.

Задля виявлення суті самоуправства як правопорушення та відмежування його від злочину насамперед необхідно з'ясувати, чи є дані правопорушення суспільно небезпечними, і якщо так, то який їх ступінь. Для того щоб правильно зрозуміти сутність такої ознаки, як суспільна небезпека, слід, як зазначив В. Печеніцин, сформулювати в законі поняття «суспільна небезпека» та «суспільна шкідливість». Відсутність у ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення вказівки на ці категорії дає підґрунтя для існуючих розбіжностей. Для того щоб вірно проаналізувати сутність даного явища, слід звернутися до змісту поняття правопорушення. У зв'язку з тим, що в законодавстві немає повного тлумачення даного правопорушення, існують різні наукові підходи до його визначення.

Характеризуючи дане правопорушення, слід звернути увагу на дві обставини. Перша стосується того, що суспільно значима протиправна дія завжди повинна бути винною. Друга обставина пов'язана з тим, що вчинення даного правопорушення не завжди супроводжується заподіянням шкоди. За певних умов остання може не настати, але виникає реальна загроза її настання [7].

З урахуванням викладеного самоуправство як правопорушення можна визначити як протиправне, винне діяння, що вчиняється правоздатним та дієздатним суб'єктом, яке заподіює або несе реальну загрозу заподіяння незначної шкоди.

Виходячи з діючого критерію групування конкретних складів за галузями діяльності, визначимо, що об'єктом самоуправства як правопорушення виступають суспільні відносини щодо встановленого порядку управління в цілому та його окремих компонентів, які регулюються та охороняються нормами права. Таке положення, на наш погляд, є малопереконливим. Слід зазначити, що за відсутності у законодавстві вимог, які стосуються регулювання певних суспільних відносин щодо того чи іншого суб'єкта, юридична відповідальність є однією для всіх видів даного правопорушення, що є істотним недоліком.

Склад даного адміністративного правопорушення містить ознаки, що характеризують суб'єкт проступку. До загальних ознак, притаманних правопорушнику, належать його вік та осудність, а у даному випадку – і рід занять, певна кваліфікація. Відповідно до ст. 12 КУпАП адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

Суб'єктами даних адміністративних правопорушень можуть бути фізичні особи, у тому числі також іноземні громадяни, які вчинили правопорушення проти встановленого порядку управління на території України або тієї країни, що перебуває під її юрисдикцією. Але слід зазначити, що суб'єкт самоуправства має певні ознаки – посадова особа не є держслужбовцем, для якого передбачені законодавством певні санкції.

Задля визначення поняття «посадова особа» саме в контексті ст. 186

КУпАП слід дати детальну характеристику поняттям державного службовця, посадової особи та інших осіб, що виконують управлінські функції [7].

Висновок. Отже, кримінальна та адміністративна відповідальність певною мірою схожі між собою за фактичною підставою відповідальності – наявністю у діях особи складу адміністративного правопорушення або складу злочину, основними ознаками цих складів, основними загальними ознаками протиправних діянь обох видів є суспільна небезпека, протиправність, караність та винність.

Основним критерієм розмежування злочину та адміністративного правопорушення є суспільна небезпека. При цьому необхідно враховувати елементи суспільної небезпеки: її ступінь (обсяг), а також кількісний фактор (повторність, рецидив правопорушення). Більшість адміністративних правопорушень відрізняється від злочинів меншим ступенем суспільної небезпеки, відсутністю великої шкоди для суспільства, яку завдають йому злочини. Різниця у ступені суспільної небезпеки відбивається у всіх ознаках протиправних діянь обох видів: об'єкті, об'єктивній стороні, суб'єкті та суб'єктивній стороні.

Схожими в обох видах відповідальності є також переліки адміністративних стягнень і кримінальних покарань, правила їх застосування, окремі стадії та процедури процесу притягнення до відповідальності і призначення покарання. На нашу думку, в даний час ця близькість є надмірною, оскільки в результаті адміністративна відповідальність набула деяких невластивих їй ознак, певною мірою втративши при цьому якісну цілісність та своєрідність. Такий стан справ утруднює чітке розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, негативно позначається на практиці їх застосування. Усе це зумовлює необхідність серйозного реформування інституту адміністративної відповідальності.

Бібліографічні посилання

1. *Шишов О.Ф.* Преступление и административный проступок. – М., 1967.
2. *Миколенко О.М.* Про деякі аспекти розмежування правопорушень // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. – 2001. – № 2.
3. Кодекс України про адміністративні проступки: Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України, реєстраційний № 5558 від 26 травня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.–2005.15.08.
4. *Колтаков В.К.* Адміністративне право: Проект програми навчального курсу // Юридичний вісник України. – 1997. – № 44. – С. 25-32.
5. *Куринов Б.А.* Научные основы квалификации преступлений. – М., 1984; *Наумов А.В., Новиченко А.С.* Квалификация преступления как логическая форма юридической оценки // Правоведение. – 1981. – № 2. – С. 86.
6. *Бурчак Ф.Г.* Квалификация преступлений. – К., 1985.
7. *Матіос А.В.* Адміністративна відповідальність посадових осіб. – К., 2007.
8. *Шергин А.П.* Административная юрисдикция. – М., 1979.
9. Адміністративна відповідальність: Зб. законодавства України про адміністративну відповідальність / Упоряд. Е.Ф. Демський, В.І. Махно. – К., 2005.
10. *Копейчиков В.В.* Роль конституционных прав и обязанностей советских граждан в борьбе с антиобщественными явлениями // Роль органов внутренних дел в преодолении антиобщественных проявлений: Межвуз. сб. науч. тр. – К., 1988.

Надійшла до редакції 06.12.2011

О.М. Черевач

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.7

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ У СІМ'І

Висвітлено механізми дії органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім'ї та дій, спрямованих на усунення реальної погрози його вчинення.

Ключові слова: *насильство в сім'ї, протидія насильству в сім'ї, кримінальна міліція у справах дітей, служба дільничних інспекторів міліції.*

Освещаются механизмы действия органов внутренних дел, направленные на противодействие насилию в семье, и действий, которые предотвращают реальную угрозу его совершения.

Ключевые слова: *насилие в семье, противодействие насилию в семье, криминальная милиция по делам детей, служба участковых инспекторов милиции.*

In the article the mechanisms of action of organs of internal affairs are expounded in relation to stopping of violence at family and actions, directed on the removal of the real threat of his feasance.

Keywords: *violence in family, counteraction violence in family, criminal militia in matters of children, service of district inspectors of militia.*

Постановка проблеми. Сім'я як первинний осередок суспільства, унікальний соціальний інститут становлення особистості повинна перебувати під особливим захистом держави, в тому числі від проявів насильства та жорстокості.

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» визначено органи і установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

Це, зокрема, спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, кримінальна міліція у справах дітей, служба дільничних інспекторів міліції, органи опіки та піклування, спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї [5].

Здійснення упродовж останніх років комплексу заходів, спрямованих на протидію та запобігання насильству, дало позитивні зрушення; приміром, превентивна робота призвела до зменшення кількості злочинів у сім'ї. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 1 листопада 2010 р. на обліку органів внутрішніх справ знаходиться понад 85,7 тис. осіб (з них 85 %, тобто 73,5 тис.